

действия дано во всех подробностях.

Гоголь и Федотов рассказывают о жизни героев своих произведений детализировано, последовательно, постепенно раскрывая сюжет произведения и биографии действующих лиц.

Так, шаг за шагом сравнивая особенности произведений Гоголя и Федотова, учитель добьется более прочного усвоения учащимися специфики творчества Гоголя.

Задача современного урока литературы – представить каждое художественное произведение как явление человеческой культуры на определенном этапе ее развития.

Литература

1. Гоголь Н.В. Собрание сочинений: В 7 т. – М.: Художественная литература, 1978.
2. Архангельская А.И., Федотов П.А. – М.: Изд. Гос. Третьяковской галереи, 1982.
3. Ацаркина Э.Н., Федотов П.А. – М.: Изд. Гос. Третьяковская галерея, 1982.
4. Стасов В.В. Сочинения: В 2 т. – Т. 2. – М.; Л.: Искусство, 1977.

Г.В.Самойленко

Твори М.Гоголя в репертуарі Миколи Садовського

"Всі ми пішли від Гоголя, – писав видатний український діяч театру Микола Садовський, – це наш великий учитель. Поруч з безсмертним Тарасом Шевченком геній Гоголя завжди буде витати в нашій літературі. Люблю Гоголя за його любов до народу, за любов до нашої пісні (а пісня – то душа народу), за любов до меншого брата-мужика, за його ненависть до чиновників та градоправителів – душителей свободи!" [1, с. 21].

Ці слова Миколи Карповича Садовського, видатного актора, режисера, організатора театральної справи в Україні, можуть служити основою для подальшого викладу матеріалу, пов'язаного з його практичною діяльністю, з ознайомлення українського читача з творами М.Гоголя рідною мовою, втіленням його спадщини на українській сцені.

Любов М.Садовського до Гоголя виразилася перш за все у глибокому знанні творчості письменника. Він не просто був читачем,

а перекладачем, видатним тлумачем творів письменника на сцені.

М.Садовський переклав українською мовою "Тараса Бульбу", "Ревізора", "Мертві душі", "Шинель", "Коляску", "Записки божевільного", "Іван Федорович Шпонка та його тітка", "Оглядини" ("Женитьба"), "Сутяжництво" ("Тяжба"), "Вечори на хуторі біля Диканьки", інсценізував повісті "Сорочинський ярмарок", "Як посварився Іван Іванович з Іваном Никифоровичем" ("За масляні вишкварки").

М.Садовський-перекладач – це особлива тема, яка заслуговує на спеціальну розмову, бо це яскрава сторінка в історії літератури.

Серед різних постановок, здійснених М.Садовським за творами Гоголя, виділяються дві – "Тарас Бульба" і "Ревізор". Повість Гоголя "Тарас Бульба" Микола Карпович любив і про це неодноразово заявляв у своїх виступах. Він вважав, що коли б Гоголь написав лише одного "Тараса Бульбу", то й цим твором він віддячив народові, що породив його. Образ Тараса Бульби М.Садовський розцінював як такий, у якому найяскравіше втілено "національні риси патріота-українця".

Тож, коли Михайло Старицький написав п'єсу за славнозвісною повістю, М.Садовський включив її до репертуару свого театру. Незадовго до цього він створив у 1906 р. разом із М.Заньковецькою на основі ніжинської і полтавської труп перший на Україні стаціонарний театр. У сезоні 1908–1909 років і була поставлена вистава "Тарас Бульба", для якої вперше готувалися декорації, костюми, реквізит. Як відзначає відомий режисер В.Василько, який у цей час працював у театрі, "постановка "Тараса Бульби" – одна з програмних, капітальних робіт Миколи Карповича. У ній яскраво була втілена тема патріотизму, вірності, братерства. Перше враження від вистави – це нічого показного, нарочито підкресленого. Їй притаманні суворість і простота. Усе гранично реальне, переконливе, глибоко правдоподібне. І в грі акторів, і в костюмах, і в декораціях – у всьому була глибина і велич творчого задуму авторів спектаклю, ніякої помпезності, театральщини, до якої легко можна було б вдатися при постановці історичних п'єс" [1, с. 59].

М.Садовський був завжди уважний до створення вистави, до кожної дії, продумував до дрібниць кожну мізансцену. У першій дії все відбувається на подвір'ї садиби Тараса Бульби. Чітко виписана декорація: добротна хата заможного козака з невеличким ганком, через усю сцену – частокіл, посередині її широка брама з хвірткою. Ліворуч на передньому плані – міцний, величезний дуб, під яким

стоїть стіл і лави. Все зроблено на совість – доботно, міцно. Саме тут відбудеться знаменита сцена зустрічі Тараса з синами Остапом та Андрієм, які повернулися з Київського колегіуму.

Тараса Бульбу грав сам Микола Садовський. Він уважно продумав вбрання, одягнувши білий жупан, який пасував до його сивої чуприни та вусів, червоні шаровари і такі ж чоботи, дорогий "слуцький" пояс, на якому зависала крива шабля, два пістолі, порохівниця, пірнач. Його риси обличчя (густі брови, орлиний пронизливий погляд) увиразнювали тип козака. Микола Карпович добре володів зміною голосу та пластичністю руху. І тут він обрав трохи хрипливатий, але міцний голос, а також тверду, хоча і старечу ходу.

Роль Остапа грав один із видатних учнів М.Садовського – Олександр Корольчук, який був у театрі вчителя з дня його заснування і до 1920 року. Високий на зріст юнак з розвиненою мімікою та пластичною виразністю, хорошим голосом – таким залишився він у пам'яті сучасників. О.Корольчук грав переважно характерні ролі. Серед кращих його робіт і гоголівські образи: Хорунжий ("Вій"), Чарівник ("Страшна помста") та Остап ("Тарас Бульба").

Андрія грав видатний актор Іван Мар'яненко, який працював у театрі з 1906 р. Він мав "прекрасні зовнішні та внутрішні дані – високу струнку постать, красиве обличчя, чудовий грудний голос, наявність певної акторської психотехніки, високу загальну культуру" [1, с. 192].

Підбір акторів на головні ролі відповідав гоголівським типам героїв: високі, статні, дужі стоять сини перед Бульбою. "Тарас глузує з їхнього довгоголового вбрання. Андрій (І.Мар'яненко) стоїть засоромившись, а в очах Остапа (О.Корольчук) забігали бісики завзяття. Починається бій навкулачки батька з сином. У цій сцені не було ніякої метушливості, комедійності, події будувалися на цілковитому серйозі: випробування силою, ділом, а не словами. Тарас захоплювався, навіть пишався Остапом. Він бачив у ньому свою молодість, і сам ніби молодшав" [1, с. 136].

М.Садовський продумав кожну картину. Закінчилася зустріч з дітьми. Пішли розмови про подальшу їх долю. І глядач, слідкуючи за Тарасом – М.Садовським, розуміє, що збудження героя не випадкове. Він вважає, що змужніти сини зможуть лише на Січі, і це значить, що необхідно їхати туди зараз. Емоційність Тараса, коли він б'є горшки, викликана саме цим рішенням, цим піднесенням почуттів.

Глибоко психологічно розкрита сцена прощання матері з синами.

Образ матері створила видатна актриса Ганна Борисоглібська. Невисока на зріст, огрядна, з круглим обличчям, хитруватими очима, трохи хрипливатим голосом, актриса уміла яскраво створювати побутові образи. І в цій сцені бачимо, як Г.Борисоглібська правдиво, щиро, з великим драматизмом передає материнські почуття. Ніч. Мати, схилившись над головами своїх синів, проголошує, причитаючи в стилі народного голосіння, монолог. І в характері його виголошення відчувається, що мати назавжди прощається зі своїми дітьми. Материнське серце підказує їй, що вона їх більше не побачить. Це справляє сильне враження.

Всі, хто працював разом з М.Садовським, зокрема В.Василько, І.Мар'яненко та інші, звертають увагу на вміння режисера організувати масові сцени. М.Садовський досить чітко все продумував, вибудовував. Кожний персонаж масовки відігравав свою функціональну роль. І у виставі "Тарас Бульба" теж дуже вдало поставив народну сцену під Дубно. "Біля фортеці, що видніється вдалині, розкинувся військовий табір козаків, оточений возами з гарматами. Відчувається суворий побут походу, похмурий гумор, військова дисципліна. Кожний знає своє місце і завдання. Все організоване, чітке, виразне. Спускається ніч, і у таборі поступово стихає вир життя. Своєю природністю і невимушеністю ця сцена справляє сильне враження" [1, с. 53].

Тарас Бульба приліг на возі. Він стомився і заснув. Прокидаючись, він промовляв лише одну фразу. Але М.Садовський робив це природно, не відчувалося ніякої награності. Це був природний стан людини, що, не розслабляючись, поринала в сонне забуття. І тому Тарас не звернув уваги ні на жінку-татарку, ні на сина Андрія, які витягли у нього з-під голови мішок з хлібом. Монотонно щось промовляючи, Тарас повернувся на другий бік. І все це зроблено М.Садовським психологічно правдиво.

Велике враження залишала сцена страти Андрія. М.Садовський глибоко розкриває переживання. Важливу роль відіграють і міміка, й інтонації голосу, і ритм гри. Посередині сцени твердо, трохи розставивши ноги, стоїть Тарас-Садовський, суворим поглядом дивиться на Андрія. І може, перед Бульбою промайнули епізоди з дитячого та юнацького життя сина, який зрадив надії батька. Ось звучить трохи надтріснутий голос Тарасового вироку: "Я тебе породив, я тебе і вб'ю". Хоча на сцені багато козаків, але глядач не звертає уваги на

них. Все зосереджено на двох героях, на тій трагедії, яка розіграється через хвилину. Тарас і Андрій пильно дивляться один на одного, їх погляди зійшлися. У цю хвилину батько втратив не просто сина, а захисника Батьківщини. Тому природно прозвучали постріл і слова: "Чим не козак був?" І в цій репліці відчувався страшний біль, глибокий сум. Всю сцену М.Садовський будував на поглибленому психологізмі, передавав глибоке батьківське горе. "Це була справжня патетична трагедійна сцена", – підкреслював В.Василько.

Продумано поставлена і остання сцена загибелі Тараса. Фінал п'єси. Охоплений полум'ям, Бульба, перериваючи слова від болю і задухи, бо не вистачає йому повітря, кричить козакам, які знаходяться біля човнів, спрямовує їх врятування і закликає повернутися і віддячити ляхам.

Вистава була зіграна майстерно, бо всі актори відчували особливу відповідальність. М.Садовський добивався від кожного актора точної передачі характеру героя, створення того типу, який би відповідав епосі. Учасник цього колективу актор І.Мар'яненко відзначав, що М.Садовський краще поставив цю виставу, ніж М.Кропивницький. "І декорації, і костюми, і масові сцени, і музичне оформлення – все перевершувало давню поставу Марка Лукича. Спектакль звучав як широке монументальне полотно героїчних подій. Та прекрасне в цілому виконання Тараса Садовським вже не могло дорівнятися до виконання Кропивницького, – Миколі Карповичу не вистачало голосових ресурсів" [2, с. 164]. І все ж М.Садовський по-своєму зумів майстерно створити образ Тараса, який надовго запам'ятався глядачам.

До постановки п'єси Гоголя "Ревізор" М.Садовський готувався заздалегідь. Він спочатку її переклав українською мовою, а потім продумував характер втілення на сцені, бо відчував з боку деяких діячів театру та журналістів негативну реакцію на його працю. Журнал "Театр и искусство" писав: "Хохлы после гопаков и горилки на театральних подмостках вздумали удивить мир постановкой пьесы "Ревизор" Гоголя, и, как слышно, в первый раз она пойдет в театре Садовского в Киеве. Это номер..." [3, с. 164]. Деякі критики задум М.Садовського сприймали як "нахабність".

Сам режисер розумів, що постановка "Ревізора" – це певний іспит "на право стати з високо піднесеною головою серед усіх європейських театрів" [3, с. 164]. Тому необхідно було зосередитись і, як висловився М.Садовський, "усім ворогам української культури заткнути пельку" [3, с. 165].

Перш за все М.Садовський, працюючи з акторами, намагався відключити їх від того шаблону, який уже утвердився в театрі щодо постановки "Ревізора" і гри на сцені. Він вимагав творити характер, ліпити образ персонажа, пам'ятаючи, що подібні типи зустрічаються не лише в Саратовській губернії Росії, а й в Україні. "Хоч Гоголь і написав п'єсу по російському... – звертав увагу М.Садовський, – але він, мабуть, сам того не почував, що всі дієві особи його суто українські типи, якими тоді кишіла наша благодатна Україна" [3, с. 165].

Колектив театру відчував відповідальність і довго працював над п'єсою. Проведено було понад 20 репетицій і лише після цього вирішено було показувати виставу глядачам.

М.Садовський уважно поставився до відбору акторів і розподілу ролей. Наводимо список виконавців першої постановки "Ревізору" на сцені: Городничий – М.Садовський.

Жінка його, Анна Андріївна – О.Полянська.

Марія Антонівна, дочка їхня – Л.Петляш.

Хлестаков – І.Мар'яненко.

Бобчинський – І.Загорський.

Добчинський – І.Ковалевський.

Купець Абдулін – Ю.Милович.

Суддя Ляпкін-Тяпкін – М.Вільшанський.

Попечитель богодільні Земляника – Ф.Левицький.

Директор шкіл Хлопов – Г.Березовський.

Поштмейстер Шпекін – О.Певний.

Коробкін – Є.Рябчинський.

Слюсарша – Г.Борисоглібська.

Унтер-офіцерша – П.Колісничиха.

Підшльопкіна – М.Марченко.

Держиморда – Я.Зубко.

Свистунов – М.Миленко.

Мишка – Я.Доля.

Лікар Гібнер – К.Верховинець.

Йосип – С.Паньківський.

Переважна більшість акторів – це самобутні особистості, які поставилися до роботи з усією відповідальністю. Хвилювалися. Виконавець ролі Хлестакова відомий актор І.Мар'яненко зізнавався, що перед ним, актором, який здебільшого грав з пристрасті героїв у козацькому вбранні, стояло вельми складне завдання створити образ хвастуна, "що не має ніякого контролю над своїми словами і вчинками, що паморочить інших брехнею, як чимось цілком реальним; я

мусив втілити істоту, вдягнену у випадково вцілілий фрак – "свистульку" з підрізаними полами, – істоту з такими ж дрібними руками, яке дрібне було життя Хлестакова до фатальної помилки, коли його прийняли за ревізора. Воістину колосальні труднощі стояли передо мною" [2, с. 160].

Напруга, хвилювання були не лише серед акторів, але і в залі, серед глядачів, бо чекали, що ж то покажуть актори і чи будуть танцювати чиновники гопак, підкріплюючи його горілкою. Але були і ті, що сподівалися на успіх, бо вірили М.Садовському, його таланту.

І.Мар'яненко стверджував, що в першій дії "від хвилювання навіть у Садовського рвався і не слухався голос". Був знижений темп. Але актори, переборовши хвилювання, провели нормально не лише першу дію, але і другу. "У третій дії, починаючи зі сцени Мар'ї Антонівни та Анни Андріївни, настає чіткіший перелам у сприйманні вистави, а четверта дія вже завойовує переважну більшість глядача. Проте меншість протестує і демонстративно залишає театр. У п'ятій дії стає ясно, що перемога на нашому боці" [2, с. 160].

Вистава йшла в реалістичному плані. І М.Садовський, і актори, які були зайняті у ній, намагалися підкреслити сатиричний бік твору, соковито подати кожний образ. Поступово створився чудовий акторський ансамбль. Кожний сам по собі і в цілому разом подали п'єсу Гоголя майстерно.

Скрізь, де показували виставу, її приймали захоплено, нагороджуючи акторів гучними оплесками та неодноразовими викликами на сцену. Але були й ті, що у пресі намагалися применшити успіх вистави.

М.Садовський включив п'єсу Гоголя "Ревізор" і в програму гастрольної поїздки до С.-Петербурга. Звичайно, хвилювалися ще більше – "Ревізор" у столиці малоросійською мовою! Як поставиться глядач, чи приймуть виставу? Ці та інші питання виникали неодноразово.

Актор Григорій Березовський, який виконував роль директора шкіл Хлопова, у своїх "Згадках" наводить свідчення і про поїздку до столиці: "Усі хвилювалися, – зазначає він, – як прийме нас столична публіка. Перед початком вистави швейцар доповів Миколі Карповичу, що О.С.Суворін (редактор газети "Новое время" і відомий театральний діяч – Г.С.) хоче бачити п. директора. Увійшов Суворін – величезного зросту і на вигляд "стопроцентний бюрократ". Привітавшись з Миколою Карповичем, почав іронічно розпитувати, у чім граємо "Ревізора" – чи у свитках, чи в "зипунах". Микола Карпович

посміхаючись запитав його: "А в чім на російській сцені грають "Отелло", співають "Ріголетто", "Сільську честь"? Обидва засміялися, і Суворін сказав: "Подивимось, подивимось!" Під грім оплесків пройшли перші три дії. Після третьої дії знов підходить за куліси Суворін, з ним два генерали з царськими коронами на еполетах. Суворін приходить до Миколи Карповича і, віддаючи рукою доземний уклін, урочисто каже: "Привіт тобі, Миколо Карповичу, від усього Петербурга! Спасибі! Ніяк не сподівався! Адже Александрінка – колиска "Ревізора", але ти вніс щось свіже, нове. Я відчуваю запах гоголівських степів". Після останньої дії викликали всіх без кінця, доки не опустили залізної завіси" [4].

Газета "Обозрение театров" писала про виставу: "Безсмертна комедія Гоголя знайшла собі гідних втілювачів в особах малоросів. Геніальна сатира, пройнята блискучим гоголівським гумором, якнайкраще підходить до вчорашніх виконавців. Багато продуманості, багато життя в їхній грі.

Особливо хороший п.Садовський. У кожному русі, у кожному слові талановитого актора відчувається цільний і закінчений тип городничого... Вся мерзотність провінціального, дрібного чиновницького оточення, яке тремтіло перед приїздом всевладного ревізора, здавалося опуклою, рельєфною. Пан Мар'яненко, що виступив у ролі Хлестакова, дає правдивий образ пустого петербурзького фата, що волею долі потрапив у "каліфи на годину". Решті виконавців удалося підтримати чудовий ансамбль" [5].

Постановка "Ревізора" в театрі М.Садовського довела не тільки спроможність акторів впоратися зі складним сценічним матеріалом, витримати екзамен "на акторську дозрілість" (І.Мар'яненко), а й підтвердити, що українською мовою можна грати будь-яку п'єсу, майстерно перекладену з іншої на рідну мову. Вистава "Ревізор" розвіяла всі підозри і недоброзичливі нарікання, недоречні і невинуваті насміхання. Видатним майстрам української сцени М.Садовському, І.Мар'яненку, І.Ковалевському, Ф.Левицькому, Г.Борисоглібській та іншим посилі були образи світової драматургії.

М.Садовський, створюючи різнохарактерні образи Тараса Бульби і городничого Сквозника-Дмухановського, продемонстрував не лише свою акторську майстерність, а започаткував як режисер постановку на сцені творів Гоголя українською мовою, бо до цього "Ревізор" ішов лише російською. Внесок М.Садовського у сценічну українську Гоголіану був настільки показово виразним, що може ще довго слугувати прикладом для подальшого його наслідування.

Література

1. Василько В. Микола Садовський та його театр. – К., 1962.
2. Мар'яненко І. Минуле українського театру. Зустрічі, творча праця. – К.: Мистецтво, 1953.
3. Садовський М.К. Мої театральні згадки. – К., 1956.
4. Державний музей театрального мистецтва України, інв. №4056.
5. Обзорение театров. – 1911. – 24 марта.

С.І.Кравченко

Микола Гоголь у польськокомовній публіцистиці Євгена Маланюка

Перебуваючи в еміграції на території Польщі у 20-ті та 30-ті роки ХХ століття (із незначною перервою), Євген Маланюк опублікував велику кількість аналітичних і критичних статей, інформаційних нарисів, оглядів, нотаток у тодішній польській літературній пресі. Серед проблем, яких він торкався у своїх виступах, були літературний процес в Україні та на еміграції, українська культурна традиція, творчість Шевченка, Франка, Лесі Українки, розвиток тогочасної української поезії і багато інших. Мета його польськокомовних публікацій – ознайомити ближче пересічну польську читацьку аудиторію зі здобутками української культури, показати її невідомі сторінки. Водночас ці тексти в ідейному сенсі є сколком усієї культурологічної концепції митця, викладеної у його "Книзі спостережень" [5].

З-поміж наскрізних мотивів публіцистичної та літературно-критичної творчості Євгена Маланюка – постать Миколи Гоголя. До неї письменник звертається спочатку епізодично у нарисах літературного процесу в Україні, наприклад, "Про українську літературу" (*O literaturze ukraińskiej // Przegląd Współczesny* [3, с. 1–22], "Українська література в світлі сучасності" [2, с. 35–42]. Згадує Гоголя і в своїх розвідках про Шевченка, де протиставляє їх як духовних антиподів нації.

У середині 30-х років творчість Гоголя стає предметом окремих монографічних розвідок письменника. З'являється стаття "Таємниця Гоголя" [4], польськокомовний варіант статті "Гоголь – Гоґоль", яка згодом увійшла в "Книгу спостережень". З інформації Леоніда Куценка відомо, що пізніше, вже у 40-і роки, письменник працював над монографією "Гоголь", а у Празькому архіві його сина Богдана